

Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, **Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri** (1560), Gazi Üniversitesi Yayın No. 31, Gazi Eğitim Fakültesi Yayın no, 1, Ankara, 1983, XV + 614 s.

Osmanlı imparatorluğundan günümüze kalan belgeler arasında tapu-tahrir defterleri önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı tarihinin yeni bir görüş ve anlayışla yazılmasını sağlayacak olan bu defterlerin bütün olarak yayınlanması, böylece sosyal ekonomik tarihle uğraşanlara ham malzeme sağlanması öteden beri çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak görünmektedir. Türk Tarih Kurumu, 1947 yılında bu defterlerden bir kısmını yayınlamaya karar vermiş hattâ bu konuda işbölümü de yapılmıştı. Ancak şimdiye kadar bu alandaki çalışmalar kesin bir sonuca ulaşmamıştır. Halil İnalçık'ın Arnavid sancağı timar defterinden(1) sonra Bruce Mac Gowan'ın hazırladığı Sirem sancağı defteri(2) yayınlanmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın hazırladığı Hüdavendigâr Livası Sayım Defteri ise ne yazık ki henüz gün ışığına çıkmamıştır. Öte yandan Lajos Fekete, 1943 yılında Estergon sancağının mufassal defterini(3), Kldy-Nagy, Budin sancağının çeşitli tarihlerde yapılmış tahrir sonuçlarını içeren defterlerini(4); Hazım Şabanoviç ise Bosna sancağı(5) defterini yayınlamış bulunmaktadır.

Bu kısa bilgilerden anlaşılacağı gibi tapu defterlerinin bütün olarak yayınlanması yolunda henüz büyük adımlar atılmamıştır. Defterlerde geçen yer ve kişi adlarının, kimi zaman bir sancaktan ötekine değişen vergiler ve bunların ilgili terimlerin okunmasından doğan güçlükler tapu defterlerinin bütün halinde yayınlanmasını sınırlandıran engeller olarak görünmektedir. Ancak bu defterlerden yola çı-

- (1) H. İnalçık, **Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid**, Ankara, 1954.
- (2) Bruce Mac Gowan, **Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri**, Ankara, 1983.
- (3) L. Fekete, **Az estorgoni szandsak 1570**, Budapest 1943.
- (4) Gyula Kaldy-Nagy, **Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)**, Ankara, 1971; aynı yazar, **A Budai szandsak 1559**, Budapest, 1977.
- (5) H. Şabanoviç, **Bosanski Pasaluk**, Sarajevo, 1959.

kılarak imparatorluğun belirli bölgelerinin sosyal ve ekonomik yapısını, nüfus hareketlerini vb. inceleyen çalışmaların daha kapsamlı olduğu göze çarpmaktadır(6). Bu tür çalışmaların başlangıcı, ülkemizde bölgesel tarih çalışmalarının büyük bir hız kazandığı Halkevleri dergilerinin yayına girdiği yıllara kadar geri gitmektedir. Ömer Lütfi Barkan'la başlayan ve devam eden incelemeler(7), tapu defterlerinin tarihi demografi araştırmaları açısından ne kadar zengin bir malzeme olduğunu ortaya koymuştur. Suraiya Faroqhi ise bu defterlerden daha geniş bir yer ve zaman çerçevesi içinde yararlanmakta, imparatorluktaki üretim ilişkileri, pazar yerlerinin konumu, kırsal kesimin yapısı gibi konularda ilgi çeken araştırmalar ortaya koymuş bulunmaktadır(8).

Osmanlı imparatorluğunun diğer sancaklarında olduğu gibi Malatya livasının(9) da değişik tarihlerde sayımının yapıldığı ve bu sa-

(6) N. Göyünc, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, 1969; İsmet Miroğlu, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, İstanbul, 1975; A. Cohen B. Lewis, Population and Revenue in the towns of Palestine in the Sixteenth Century, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978; Hüseyin Özdeğer, XVI.

Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul, 1982; Wolf-Dieter Hütteroth ve K. Abdulfattah, Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the late 16 th Century, Erlangen, 1977.

(7) Ömer Lütfi Barkan, «Tarihi Demografi» Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, X (1953), 1-26; aynı yazar, «Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles», Journal of the Economic and Social History of the Orient, I (1957), 9-36; M.A. Cook Population pressure in rural Anatolia, 1450-1600, London, 1972.

(8) Suraiya Faroqhi'nin bu alandaki pek çok incelemeleri arasında birini belirtmekle yetiniyoruz; «Rural society in Anatolia and the Bakins during the sixteenth century, I-II», Turcica, IX-I (1977), 161-195; XI (1979), 103-153.

(9) Malatya livası 1527 yılında Rum eyaletinde (krş. Tayyib Gökbilgin, «15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum», Vakıflar Dergisi, VI (1965), 51-61) bağlı bulunuyordu ve 450.000 akçalık hasla İskender Bey veled-i Yularkasdı'nın tasarrufu altında idi. Bkz. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete... İstanbul, 1978, 128. Ancak sancağın XVI. yüzyıl ortalarında Dulkadriye eyaletine bağlandığı görülmektedir (Kunt, ayn. esr., 138). Durum XVII. yüzyılda tamamen değişmiş ve Malatya, Maraş eyaletine bağlanmıştır. Bkz. H. Hazıbegiç, «Rasprava Ali Čavuşa iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću», Bull. du Musée de Rép. Pop. de Bosnie et Hercegovine, Yeni Seri, 1947, II, 148.

yım sonuçlarını gösteren defterlerin günümüze kadar geldiği bilinmektedir. Bu defterlerin bir kısmı İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bir kısmı da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyudukadime Arşivi'nde bulunmaktadır. Başbakanlık Arşivi'nde, XVI. yüzyıl içinde Malatya sancağında yapılmış sayım sonuçlarıyla ilgili üç mufassal (Tapu-Tahrir, 257,408,997), iki icmal (Tapu-Tahrir, 163,339) ve iki evkaf-emlak (Tapu-Tahrir, 156,323) defteri bulunmaktadır. Ayrıca Malatya livasındaki padişah (Kanunî) ve müteveffa Sultan Mustafa'nın (10) haslarını gösteren bir defter sureti daha bulunmaktadır (Tapu-Tahrir, 324). Timar dağıtımı ve timar yoklamasıyla ilgili iki defterin ise (Tapu-Tahrir, 758,938) daha geç dönemlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyukadime Arşivi'nde ise Malatya ilgili iki defter bulunmaktadır (142,545) (11). İşte bunlardan 142 numaralı defter, Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük tarafından **Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)** başlığı altında yayınlanmış bulunmaktadır. Şimdiye kadar yayınlanan tapu defterlerinin oldukça az oluşu ve bunlar arasında doğrudan doğruya Anadolu'ya ilişkin bir defterin bulunmadığı göz önüne alınırsa böyle bir girişimin önemi daha iyi anlaşılır.

Kitap, Gazi Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Rüçhan Arık'ın sunuşuyla başlamakta, bunu önsöz ve giriş bölümleri izlemektedir. Girişte, defterin yayınlanmasında tutulan yol açıklanmış, bundan sonra sancağın 1560 yılındaki vergi nüfusu ile köy ve mahalle sayılarını gösteren özet bir tablo verilmiştir. Buna göre 1560 yılında Malatya sancağının merkezle birlikte 31'i bulan kaza ya da nahiyesinde toplam 31.148 vergi nüfusu bulunuyordu ki bunun 28.942'si müslümandı. Geriye kalan 2.206 hane de gayrimüslimdi. Toplam köy sayısı 672 idi. Sancağın 1560 yılındaki idari bölünüşünü gösteren bir harita, kitabın kullanılmasını kolaylaştırmaktadır.

Tıpkı basım olarak verilen 967 (1560) tarihli defterin takdim kaydından il yazıcısının adının Murad olduğu anlaşılıyor. Bundan sonra, daha önce Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanmış bulunan **Kanunname-i Liva-ı Malatya** (12) yer almaktadır. Malatya livasına

-
- (10) Kanunî'nin oğlu şehzade Mustafa. Bu konuda bkz. Şerafettin Turan, **Kanununin Oğlu Şehzade Beyazid Vakası**, Ankara, 1961, 15-37.
- (11) Bu defterler için bkz. Nejat Göyünç, «Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı», **Tarih Enstitüsü Dergisi**, I (1970), 64-65 taban notları.
- (12) Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, I, Kanunlar**, İstanbul, 1943, 115-117.

bağlı nahiyelerin fihristiyle birlikte asıl deftere girilmektedir. Yazım, Malatya sancağının merkezinden başlamakta, bunu diğer kaza ve nahiyeler izlemektedir. Vergi mükelleflerinin adları dışında defterdeki bütün kayıtlar kitaba göçürülmüş bulunmaktadır. Defter üzerinde sonradan yapılan işlemlerden ortaya çıkan der kenarlar, buldukları sayfalara aynen alınmış, visaleler ise sona (s.515-536) konmuştur. Öte yandan mimari yapılar, cemaatlar, köy ve mezraalar için birer dizin eklenmiş, ayrıca köy ve mezraa adlarının klişeleri de verilmiştir (s.577-614). Bütün bunların yanında defterde geçen terimlerle ilgili kısa bir sözlüğün verildiğini ve sekiz yapraklık ta tıpkıbasımın konulduğunu (s.547-554) görüyoruz.

Bir tarihçiyle (R. Yinanç) ve bir coğrafyacının (M. Elibüyük) işbirliği sonunda ortaya çıkan bu eser, yoğun bir çabanın ürünüdür. Defter yayınındaki temel amaç ta araştırmacıların eline ham malzeme vermektir. Ancak bizim kanımıza göre, bu defterdeki verilerin anlaşılması ve değerlendirilebilmesi açısından bir takım açıklamalara girişilmesi ve bir takım konularda bilgi verilmesi gerekirdi. Halil İnalcık'ın Arvanid sancağı tahrir defteri için hazırladığı giriş, bu açıdan çok iyi bir kılavuz olarak elimizin altında bulunmaktadır. Öte yandan vergi mükelleflerinin, zaman kaybına yol açacağı ve yayının bir cildi aşacağı gerekçesiyle kitaba alınmaması, mufassal defter yayını ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Bu konuda çoğu «isimlerin Ahmed ve led-i Mustafa şeklinde sadece baba adları ile kaydedildiğinden aile şecerelerine ait bilgiler elde etmek mümkün değildir.» şeklinde bir açıklamayı yeterli bulmadığımızı belirtmek isteriz. Tapu defterlerinin onomastik (kişi ve adlar bilgisi) yönünden ne kadar zengin malzeme içerdiğini unutmamak gerekir(13). Kaldı ki bu adlar bize reaya arasındaki akrabalık bağlarını göstermekte ve hane(14) kavramının anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan bir mufassal defter yayınında hiçbir kaydın defter dışı kalmamasına özen göstermek gerekir.

Öte yandan defterdeki **hasıl** kayıtlarının incelenmesinden de anlaşılacağı gibi Malatya sancağında farklı bir timar düzeni uygulanmaktadır. Karaman, Doğu Anadolu ve Suriye'de rastlanan **Malikâne-Divani** denilen ve **iki baştan tasarruf** edilen vakıf ve mülkler bu san-

(13) İlber Ortaylı, «Eski Osmanlı Adları», **Tarih ve Toplum**, 7 (1984), 4-5.

(14) Nejat Göyünç, «“Hne” Deyimi Hakkında», **Tarih Dergisi**, 32 (1979), 331-348.

(15) Ömer Lütfi Barkan, «Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller I; Malikâne-Divani Sistemi», **Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası**, II (1939), 119-184.

çakta da bulunuyordu. Bu sistemde vakıf ve mülk sahipleri, yüksek mülkiyeti kendilerine ait bulunan toprakları işleyen köylülerden yalnız bir toprak kirası istemek hakkına sahip bulunmaktadırlar. **Malikâne hissesi** denilen bu toprak kirası, yörelere göre değişmekte, elde edilen ürünün onda yedide hatta beşte biri oranında alınmaktadır. Bunun dışında reayanın devlete vermek zorunda bulunduğu hak ve resimler de **Divani hissesi** adı altında toplamaktaydı. İşte bu hisse, devletin temsilcisi durumunda olan sipahiye ya da mültezime verilmektedir. Bu durumda her köyün biri malikânesini diğeri de divanisini tasarruf eden iki sahibi bulunuyordu(15). Defterde yığınla malikâne ve divani kaydı bulunmakta ancak hiçbir açıklama yapılmadığı görülmektedir. Kaldı ki defterin hemen hemen her sayfasında geçen bu terimlerin ne anlama geldiği Sözlük'te de belirtilmemiştir. Bu konuda herhangi bir açıklamaya gidilmemiş olması defterdeki verilerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Tapu defterlerinde geçen yerleşim yerlerinin bugün sürekliliklerini koruyup korumadıkları önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kısım köylerin hattâ şehirlerin(16) zamanla çeşitli nedenlerle ortadan kalktığını, yer değiştirdiğini ya da değişik bir adla varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Kimi zaman tapu defterlerinde oldukça kalabalık nüfusu barındıran köylerin bile zamanla haritadan

---

(15) Ömer Lütfi Barkan, «Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekilleri I; Malikâne-Divani Sistemi», **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, II (1939), 119-184.

(16) Malatya da yer değiştiren şehirlerimizden biridir. Sık sık göçebelerin saldırısına uğrayan Malatya halkı 1837 tarihinde şehrin iki saat güneyindeki Asbuzu denilen yerdeki bahçelere taşınmıştır. 1833-1839 yılında Malatya'nın Hafız Paşa'nın ordugâhı haline gelmesinden ötürü burası artık bir yerleşme alanı olmaktan çıkmış ve Asbuzu'da yeni bir şehir yükselmeye başlamıştır. Böylece biri «Eski» diğeri «Yeni» olarak adlandırılan iki Malatya ortaya çıkmıştır. Bkz. Feldmareşal Helmuth von Moltke, **Türkiye Mektupları** (çev. Hayrullah Örs), İstanbul, 1969, 211-234; Nejat Göyünç, «Kanuni devrinde Malatya şehri», **VII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1973, II 654-659.

silindikleri anlaşılmaktadır. Çeşitli yörelerimiz için yapılan araştırmalar, tapu defterlerinde geçen ancak bugün haritada bulunmayan bir takım yerleşim birimlerinin adlarını hâlâ koruduklarını ortaya koymaktadır(17). O halde 1560 Malatya tahrir defterinde kayıtlı bulunan yerleşim yerlerinin bugün ne durumda oldukları konusunda ufak tefek bilgi verilmesi sanırız yerinde olurdu(18).

Bu eleştiriler elbette Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri'ne gölge düşürmemektedir. Bu çalışmanın Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine ilgi duyanlara zengin bir malzeme sağladığına şüphe bulunmamaktadır.

Zeki ARIKAN

---

(17) Fehmi Aksu, **Isparta İli Yer Adları**, Isparta, 1939; Z. Arıkan, **XV-XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı**, Bornova, 1982, (Basılmamış doçentlik tezi); İbrahim Gökçe, **Tarihte Saruhan Köyleri**, İstanbul, 1950.

(18) Malatya ilindeki köy adlarındaki değişiklikler için bkz. **İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Malatya Vilayeti**, Ankara, 1960.